

ЯКІСТЬ ЖИТТЯ Н СЕЛЕННЯ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ З С ДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Узагальнено теоретичні підходи до дослідження якості життя населення. Розкрито поняття і дано авторське визначення “якості життя населення”, визначено його основні елементи. Обґрунтовано необхідність комплексного підходу до визначення категорії «якість життя».

Характерною рисою нашого часу є інтерес до показників, котрі характеризують різноманітні сторони життя людини та суспільства в цілому. Серед таких показників надзвичайно важливим є показник якості життя населення.

Проблемі якості життя населення присвячені дослідження А.Маслоу, Ф.Роджерс, Дж.Форестер, Е.Фрома. Серед російських та вітчизняних вчених це питання досліджували: С.Айвазян, В.Бобков, В.Жеребін, Ю.Крупнов, Е.Лібанова. Проте й до сьогодні низка проблем залишається відкритою, зокрема, не існує єдиного підходу до визначення поняття якості життя населення та його основних елементів, що створює певні неузгодженості при застосуванні даного поняття. З огляду на це метою даної статті є узагальнити теоретичні підходи до дослідження якості життя населення, визначити поняття якості життя населення.

Перші концепції якості життя виникли ще до середини ХХ століття, велись емпіричні вимірювання, проте, як самостійна категорія якість життя не виділялась [4]. Концепція якості життя виникла і розвивалась, в основному, в руслі американської філософії. Поняття якість життя увійшло в лексикон лівих і ліберальних сил США в кінці 50-тих – початку 60-тих років минулого століття [7]. Вважається, що установка на наукове вивчення якості життя була дана Дж.Кенеді у 1963 році у посланні до конгресу, котрий проголосив якість життя стимулом переходу від суспільства споживання з пріоритетом матеріальних потреб до суспільства з духовними пріоритетами. Спочатку воно являло собою абстрактну формулу в котру різні автори вкладали різний зміст: охорону навколишнього середовища, критику споживацької свідомості, подолання негативних наслідків науково-технічного прогресу і економічного росту. На даному етапі концепція якості життя концентрувала увагу на критиці політичного курсу тих чи інших партій і відображалась, головним чином, через економічні показники. Матеріальне багатство приймалось за міру якості життя.

В першій половині 60-х років, в ході загострення економічних і соціальних проблем виникає переконання, що економічне зростання не може в потрібному обсязі призвести до зростання соціального благополуччя. Даний факт, разом з виходом в світ монографії “Соціальні індикатори” (1966), дав потужний поштовх для дослідження якості життя та розгляду соціальних показників як таких, що мають пріоритетне значення. В ті часи складається ціла традиція моделювання якості життя як синтетичного показника сукупності об’єктивних економічних, політичних, соціальних та інших факторів. Виникає тенденція індивідуалізації якості життя і висунення психологічних критеріїв на перший план в її визначеннях. Під якістю життя вже починають розуміти “загальне усвідомлення задоволення потреб людини протягом певного періоду часу”.

Наступний етап дослідження якості життя почався в кінці 60-тих початку 70-тих років і пов’язаний з формуванням двох напрямів досліджень якості життя – “глобального моделювання” та “суб’єктивної якості життя”.

Значний вплив на концепцію якості життя в напрямку “глобального моделювання” здійснила діяльність Римського клубу (Дж.Форестер, Д.Медоуз). Автори вивчали взаємодію економічних складників якості життя з етичними, культурними, соціальними, індивідуально-особистісними факторами. В цілому в рамках “глобального моделювання” якість життя розглядається як процес, котрий досягається завдяки економічному росту на певному на певному граничнодопустимому рівні, котрий визначається соціальними параметрами і встановленням “глобальної рівноваги”, при якій будуть створені сприятливі умови для задоволення потреб людини і реалізації її індивідуального потенціалу.

Інший напрям “суб’єктивна якість життя”, отримав свій розвиток в середині в середині 70-тих років ХХ століття. (Ф.Роджерс, С.Уїтні, А.Кемпбел). Якість життя починають пов’язувати з індивідуальним благополуччям, що знаходить своє відображення в оцінюванні людьми задоволення або незадоволення своїм життям.

По мірі розвитку теорії перший підхід почав уступати місце другому. Згодом з’явилися спроби їх синтезувати. Теоретичною основою цього стала “теорія потреб” А. Маслоу [11]. Розділяючи потреби на базові і похідні А. Маслоу розміщує потреби по принципу ієрархії: від “нижчих” матеріальних, до “вищих” духовних.

Необхідно відмітити і заслугу Е.Фрома, котрий звернув увагу суспільства на розвиток духовних потреб в першу чергу. В своїй роботі “Володіти чи бути” [10] він дає детальний аналіз відмінностей між двома способами існування людини – прагненням “володіти” (примітивний, бездуховний спосіб снування, котрий характеризується низьким рівнем самосвідомості та співставлення людиною з тим чим вона володіє) та прагненням бути. [4].

Вітчизняні дослідники, на протигагу західним, використовували поняття “образ життя”, під яким розуміли перш за все, характеристики умов людського буття, основних властивостей, найбільш істотних рис певного типу суспільства та їх прояву в суспільному житті. Для радянських вчених були притаманні дві взаємопов’язані особливості вивчення “образу життя”: об’єктивізм (образ життя розглядався як прості умови людського існування, поза їх відношенням до особистості, людини що знаходилась в даних умовах); формаційний підхід(коли визначений спосіб життя, наприклад радянський, розглядався як вираз сутнісних особливостей соціалістичної суспільно-економічної формації).

Різні вчені дають різне визначення поняття якість життя, при чому, різні вчені, як правило виокремлюють лише окремі сторони даного поняття.

Спираючись на існуючі дефініції якості життя, в першу чергу ті, які визначають його з соціологічної і економічної точок зору, і враховуючи факт, що дискусії про якість життя з’явилися в найбільш індустріально розвинутих країнах, де зростання багатства і життєвого стандарту не супроводжується гуманізацією промислового і суспільного життя, Д.Ж. Маркович [8] визначає якість життя, через його взаємозв’язок з якістю навколишнього середовища і вимогою гуманізації положення людини в суспільстві. При такому підході якість життя визначається як задоволення потреб людей в певних соціальних умовах, доповнюване відчуттям задоволення, що при цьому вдалося зберегти і не поставити під загрозу фізичну і психічну цілісність людини, його свободу і творчість. Подібний розгляд припускає наявність взаємозв’язку у відношенні між індивідом і його життєвим (сприятливим в екологічному плані) і суспільним (демократично організованим і соціально, толерантним).

Існує і такий підхід до визначення якості життя, при якому якість життя оцінюється не по суб’єктивній задоволеності самою людиною, а по ряду об’єктивних показників іншими людьми, що мають для цього повну і достовірну інформацію та необхідну кваліфікацію, тобто, колективом експертів. З цієї точки зору, якість життя – поняття, що відображає ступінь задоволення матеріальних, культурних і духовних потреб людини, вимірювана компетентними фахівцями з допомогою набору об’єктивних показників.

Окремі вчені, такі як, М.Н. Алферова, В.П. Бабінцев, А.А. Белов, А.А. Гармашев, С.В. Заїчковская [2] вважають безперспективним пошук єдиного розуміння для якості життя. Вони стверджують, що одночасне існування багатьох концептуальних підходів до якості життя, свідчить про те, що якість життя може розглядатись як постійно еволюціонуючи філософська категорія, що наповнюється різним змістом залежно від часу і точки зору авторів. Тому вони пропонують не концентрувати зусилля на доведенні поняття якості життя та пропонують прийняти поняття що буде відповідати таким вимогам: по-перше, розрізняє дві категорії: якість життя та якість умов життя, що безперечно не одне і теж саме; по-друге, в якості вихідної категорії спиратись на категорії “потреби” та “цінності”, оскільки людське життя можна розглядати як процес реалізації потреб і цінностей (при цьому цінності допустимо визначати як багатократно відтворені потреби, що закріпились на ментальному рівні, і по суті означає самореалізацію людини); по-третє, враховує функціональну складову, оскільки, якість життя набувається самим людьми в процесі перетворення себе і середовища; по-четверте дозволяє говорити про якість життя, як про певну міру в межах якої само реалізується людина; по-п’яте об’єднує об’єктивні та суб’єктивні показники життєдіяльності людей.

Виходячи з цього вони пропонують визначати якість життя, як єдність показників, котрі характеризують рівень реалізації потреб людини і рівень її задоволення станом реалізації її життєвих планів їх та співвідношення з мінімальними соціальними стандартами з однієї сторони та з ресурсними можливостями суспільства з іншого. Тобто, якість життя визначається тим: в якій мірі реалізовані

людські потреби; наскільки людина цим задоволена; як результати даної реалізації співвідносяться з соціальними стандартами і ресурсами суспільства.

Таке визначення відзначає одну особливість якості життя не зазначену в інших визначеннях, а саме співставлення реальної якості життя з ресурсами суспільства, тобто, наскільки повно використані ресурси суспільства для забезпечення належної якості життя. Дана особливість дуже важлива при регулюванні якості життя, оскільки зобов'язує суб'єктів регулювання максимально ефективно використовувати ресурси суспільства.

Крупнов Ю. [12] вважає, що в структурі різних визначень якості життя можна виділити змістовну і операційну частини. У змістовній частині у всіх визначеннях мовиться про ступінь задоволення матеріальних, культурних і духовних потреб людини. У операційній частині визначення конкретизується процедура порівняння фактичного рівня задоволення потреб з базовим.

Виходячи з цього він дає комплексне визначення, котре включає змістовну і операційну частини, а остання – суб'єктивну самооцінку і зовнішню об'єктивну оцінку: якість життя – це комплексне поняття, в порівняльній у просторі та часі формі що відображає ступінь задоволення матеріальних, культурних і духовних потреб людини, оцінюване рівнем задоволеності людиною своїм життям по її власній суб'єктивній самооцінці, та вимірюване компетентними фахівцями з допомогою набору об'єктивних показників.

На нашу думку дане визначення доцільно доповнити необхідністю порівняння з соціальними стандартами, що діють в суспільстві та ресурсами самого суспільства, оскільки саме таке порівняння дозволить врахувати можливості суспільства для забезпечення якості життя та перспективи його підвищення. Тому ми пропонуємо таке визначення якості життя населення: якість життя населення – це комплексне поняття, що відображає ступінь задоволення матеріальних, культурних і духовних потреб людини, оцінюване рівнем задоволеності людиною своїм життям по її власній суб'єктивній самооцінці, та вимірюване компетентними фахівцями з допомогою набору об'єктивних показників та порівнюване з ресурсами самого суспільства та соціальними стандартами, що діють в ньому.

Також, Крупнов Ю. [9] вважає, що правове значення якості життя полягає у забезпеченні права на гідне життя і вільний розвиток людини, а практичне значення даної категорії полягає, перш за все, в здатності виступати у формі уявлення про гідність і свободу для конкретної особи або спільноти. Характеристики якості життя, що задаються, для конкретної особи або спільноти визначають для них бажаний образ майбутнього і носять проектний характер, що дозволяє використовувати якість життя, як універсальний управлінський інструмент.

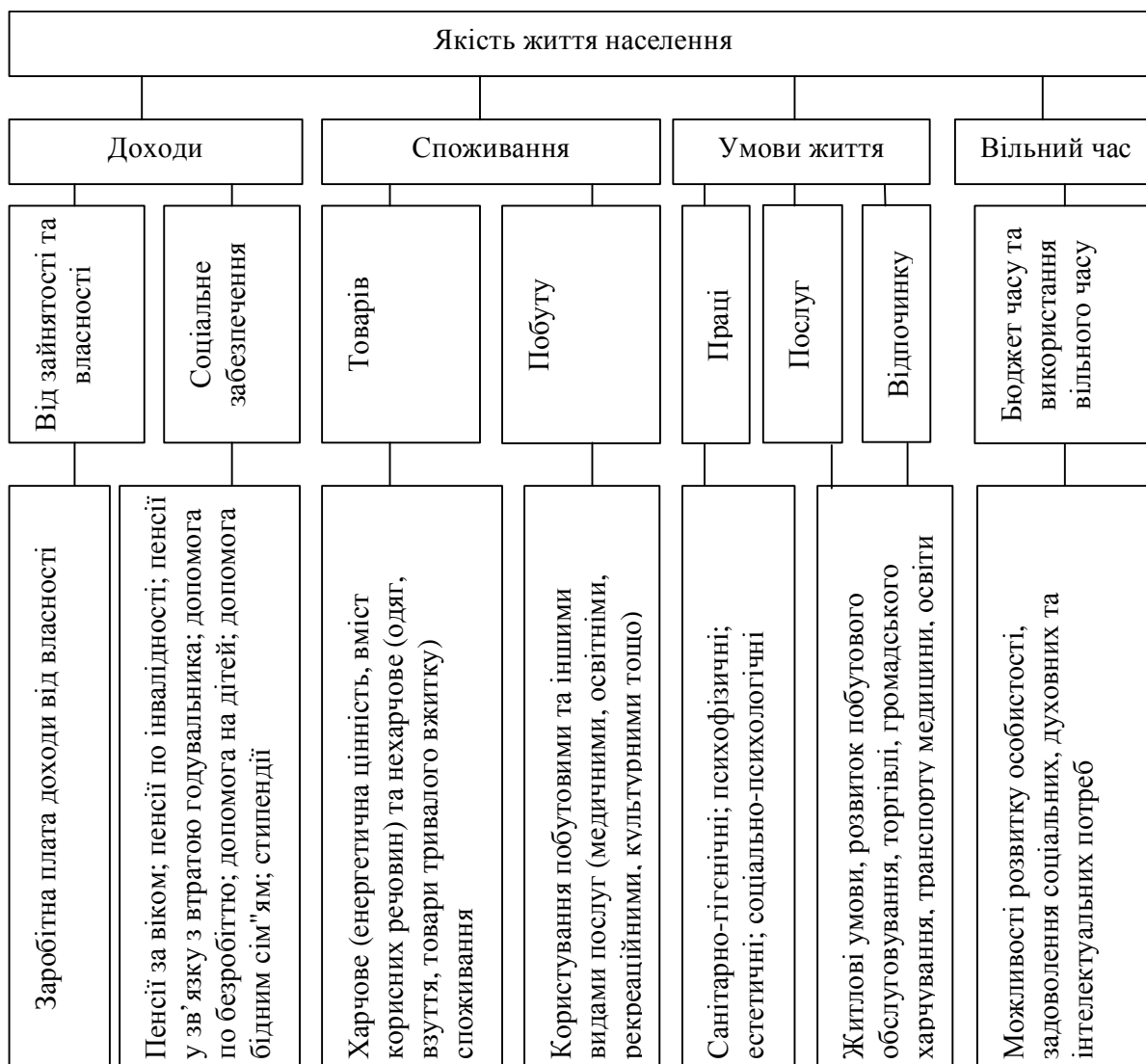
Слід, відмітити, що поняття якості життя значно відрізняється від понять: рівень життя, вартість життя, оскільки, різноманітні економічні показники доходів лише частково характеризують критерії якості життя. Так за Лібановою Е. та Палій О. [6, 109]. вартість життя визначається як грошова оцінка товарів та послуг, фактично спожитих у середньому домогосподарстві протягом певного часу, які відповідають певному рівню задоволення потреб тому дана категорія відображає лише вартісну сторону життя і значно вужчою за категорії рівень життя та якість життя. А під рівнем життя населення ми розуміємо забезпеченість населення необхідними матеріальними благами та послугами, досягнутий рівень їх споживання та ступінь задоволення раціональних потреб. Дана категорія є вужчою за якість життя. Зокрема, якість життя відрізняється від рівня життя шляхом включення до категорії рівень життя таких характеристик: умови життя, праці та зайнятості, побуту та дозвілля, стану здоров'я, рівня освіти, природного середовища тощо.

Так російський вчений Жеребін В.М. [5] розглядає поняття якості життя з двох позицій: більш широкої та відносно вузької позиції. В широкому розумінні під поняттям якості життя розглядається задоволення населення своїм власним життям з точки зору різних потреб та інтересів. Дане поняття охоплює: характеристики та індикатори рівня життя населення як економічної категорії, умови праці та відпочинку, житлові умови, соціальне забезпечення та соціальні гарантії, охорону правопорядку та дотримання прав особистості, природнокліматичні умови, показники збереження оточуючого середовища, наявність вільного часу і можливості цікаво і корисно його використати і, нарешті, суб'єктивні, відчуття безпеки комфорту і стабільності. Інше розуміння терміну якість життя більш вузьке воно охоплює перераховані характеристики без, власне, рівня життя в його економічному розумінні (доходи, вартість життя, споживання).

Важливим елементом якості життя населення виступає його структура. Різними експертами запропоновані різні (часто несумісні) її варіанти. В.Бобков [3] пропонує такі елементи якості життя населення:

- якість суспільства (особистості, населення, окремих соціальних груп і організацій громадянського суспільства);
- якість трудового і підприємницького життя. Дана сфера діяльності (матеріальне та духовне виробництво і наука) являють собою фундамент для забезпечення якості життя.;
- якість соціальної інфраструктури являє собою характеристику сфери послуг населенню. На відміну від сфери праці та підприємництва, вона має справу не з матеріальним та духовним виробництвом, а з організацією обміну та споживання;
- якість оточуючого середовища включає природнокліматичні умови і екологічну стійкість. Зрозуміло, що проживання в районах з несприятливими природними умовами прямо впливає на якість життя населення;
- особиста безпека. Вплив даного елемента перестає відчуватись якщо в суспільстві відсутні конфлікти. Звичайно, насилля та злочини проти особистості здійснюються і будуть здійснюватись;
- рівень життя є особливою характеристикою його якості. Дана категорія широко використовуються міжнародним співтовариством. Задоволення людей якістю життя являє собою їх суб'єктивні оцінки щодо власного становища.

Лібанова Е., Палій О. у своїй праці "Ринок праці та соціальний захист" [6] наводять такі основні складові якості життя населення (рис. 1): доходи (від зайнятості та власності, соціальне забезпечення); споживання (товарів, побуту); умови життя (праці, послуг, відпочинку); вільний час (бюджет часу та використання вільного часу).

Рис 1. Основні складові якості життя населення [6]

Основні властивості якості життя населення формуються і проявляються в його взаємодії з “зовнішніми об’єктами” і один з одним, в його здатності адаптуватися до навколишнього світу, вижити, відтворитися, задовольняти свої потреби. Розглядаючи людину одночасно як біологічну істоту і як істоту соціальну (що реалізує себе в системі процесів і механізмів, що функціонують за специфічними “соціальними правилами”), російський вчений Айвазян С.А. [1] виділяє таких п’ять інтегральних показників, котрі є складовими середовища та системи забезпечення життєдіяльності населення:

- якість населення, об’єднує в собі такі його властивості як очікувана тривалість життя, рівень освіти, кваліфікація, народжуваність і смертність, і т.п.;
- добробут населення, що інтегрує в собі основні показники рівня життя, а також така, що відображає ступінь задоволення його матеріальних і духовних потреб (реальні доходи, їх диференціація, рівень споживання благ і послуг, рівень забезпечення інфраструктури суспільства і т.п.);
- соціальна безпека (або якість соціальної сфери), що відображає рівень умов праці, соціального захисту, фізичної і майнової безпеки громадян, криміналізованості і соціально-політичного здоров’я самого суспільства і т.п.;
- якість навколишнього середовища, що акумулює дані про забруднення повітряного простору, води, про якість ґрунту і т.п. (відмітимо, що людська популяція – це єдина земна популяція, що не забезпечує утилізації відходів своєї життєдіяльності, небезпечних для навколишнього середовища і не включених в природні “природні” технології, “трофічні ланцюги біосфери”);
- природнокліматичні умови, що характеризуються складом і об’ємами природно-сировинних ресурсів, кліматом, частотою і специфікою форс-мажорних ситуацій.

Як бачимо різні класифікації включають такі складові, як: умови життя населення (це природнокліматичні, екологічні та умови праці та відпочинку); соціальне забезпечення та соціальна інфраструктура; та складові котрі можна об’єднати категорією рівень життя населення.

Література

1. Айвазян С. А. Анализ синтетических категорий качества жизни населения субъектов российской федерации: их измерение, динамика, основные тенденции / Айвазян С. А. // *Уровень жизни населения регионов России*. – 2002. – № 11.
2. Алферова М. Н. О возможном подходе к разработке региональной концепции и программы улучшения качества жизни населения / [М. Н. Алферова, В. П. Бабинцев, А. А. Белов, А. А. Гармашев, С. В. Заичковская] // *Технологии качества жизни*. – 2002. – т.2. – № 2. – С. 1–10.
3. Управление качеством жизни / Бобков В. // *Проблемы теории и практики управления*. — 2005. – № 3. – С. 117–122.
4. Вадовская Н. Н. Механизм “повышения потребностей” как способ повышения качества жизни / Вадовская Н. Н. // *Технологии качества жизни*. – 2005. – т.5. – № 1. – С. 6–15.
5. Жеребин В. М. *Уровень жизни населения* / Жеребин В. М., Романов А. Н. – Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 592 с.
6. Лібанова Е. *Ринок праці та соціальний захист: навчальний посібник* / Лібанова Е., Палій О. – Київ: Основи, 2004. – 491 с.
7. [Цит. 2007, 15 жовтня]. – Доступний з <http://www.ecsocman.edu.ru.socis/msg/249016.html>
8. [Цит. 2007, 15 жовтня]. – Доступний з <http://www.ecsocman.edu.ru/socis/msg/213238.html>
9. [Цит. 2007, 13 березня]. – Доступний з <http://www.kroupnov.ru>
10. Доступний з <http://www.psylib.ukrweb.net/books/psyzip/fromm02.zip>
11. Доступний з <http://www.psylib.ukrweb.net/books/psyzip/masla01.zip>
12. [Цит. 2007, 13 березня]. – Доступний з www.kroupnov.ru/5/42_1.shtml